

El català, llengua de Sardenya

Autor: David Garrido

Data de publicació: 08-04-2024

L'illa de Sardenya té un lloc important a la història pàtria dels catalans, també avui, perquè a l'Alguer continua ressonant el català, la llengua autòctona d'una ciutat que terra catalana històricament s'ha sentit, que amb orgull se'n deia «la Barceloneta», i encara se sent.

«La nostra pàtria és la nostra llengua», escrivia Joan Fuster, i Sardenya durant quatre-cents anys se sentí unida a Catalunya i a la llengua dels catalans, una illa més de la Mediterrània catalana, una mar en què, temps era temps, «ningun peix se gòs alçar sobre mar si no porta un escut ab senyal del rei d'Aragó en la coa» (Descot, Llibre del rei en Pere, c. 166).

Si a l'Alandalús ibèric el català dels conqueridors s'imposà sobre l'algaravia autòctona, a Sardenya, convertida en regne ?no ho era pas fins aleshores? per decisió del papa Bonifaci VIII com a compensació al rei Jaume II de Catalunya i Aragó per la renúncia a Sicília, el català s'imposà sobre les parles sardes autòctones fins a convertir-se en la llengua oficial i necessària per a prosperar a l'illa.

No debades, encara avui, en sard campidanès existeix la frase no scidi su catalanu (no saber el català) per a referir-se a les persones il·letrades. Ep! Que ningú vegi ací cap traça de supremacisme a l'espanyola de l'estil nunca fue la nuestra lengua de imposición. El català s'estengué per Sardenya com el francès anglonormand s'imposà a Anglaterra després del 1066. Així, Ricard Cor de Lleó, el rei sobradament reivindicat pel romanticisme decimonònic, no sabia parlar anglès; la noblesa anglesa d'origen normand feia servir la seva llengua d'oïl transportada de l'altra banda del canal de la Mànega.

D'igual manera, la noblesa catalana instal·lada a Sicília, amb els seus reis al capdavant, mai no abandonà el català, i a Sardenya àdhuc bastí un reialme de nova planta «a la catalana», que així es mantingué fins que la Guerra de Successió, la que entronitzà els Borbons, acabà amb les llibertats catalanes en els inicis del segle XVIII i separà

El català fou llengua àulica de Sicília durant segles i la dinastia que els catalans instauraren a Sicília encara és evocada pels qui somnien en una Sicília lliure des de la fi de la II Guerra Mundial, com demostra l'ús de la senyera dels quatre pals de gules amb una trisquela sobre blau com a bandera nacional.

Si Jaume I havia iniciat l'expansió mediterrània amb la conquesta de les Balears i les Pitiüses, el seu fill Pere II, en nom de la seva muller, Constança de Hohenstaufen, foragità els angevins francesos de l'illa de Sicília en 1282. Començà així una llarga pugna de catalans i francesos ?aquests recolzats pel papa? per la possessió de Sicília i la Itàlia meridional, que es deturà, aparentment, amb la signatura del tractat d'Anagni (24 de juny de 1295). Jaume II, a canvi de la fi de les hostilitats que l'enfrontava amb el papat i França, renunciava a Sicília.

El papa, per convèncer-lo, li lliurà 12.000 lliures torneses (de Tours, la lliura francesa) i li prometé que el faria rei, ara amb el beneplàcit de l'Església, de Còrsega i Sardenya. No per això Sicília deixà de ser catalana, que si bé Jaume II renunciava a ser rei, no renuncià a la corona siciliana el seu germà Frederic, que continuà la guerra, amb la col·laboració de les companyies catalanes (els temibles almogàvers), i vencé. L'illa de Sicília, no tot el Regne, que abraçava el sud peninsular fins a la Campània, continuaria en mans del Casal de Barcelona, després dels Trastàmara catalans, i així fins a l'extinció de la Corona catalanoaragonesa.

Sicília també albergà catalanitat, que ha restat fossilitzada en les nombroses empremtes lingüístiques que manifesta la llengua ?llengua!? siciliana. Sí, Sicília té una llengua, que els italians, els dominadors de l'illa en l'actualitat, amb menyspreu qualifiquen de dialecte, el sicilià. Seria llarg ací ?però promet fer-ho en un altre moment? ressenyar algunes característiques del sicilià, sobretot semàntiques, d'arrel catalana. A Sardenya, al sard també trobem petges lingüístiques semblants, fins i tot més evidents i en major nombre. El català fou llengua àulica de Sicília durant segles i la dinastia que els catalans instauraren a Sicília encara és evocada pels qui somnien en una Sicília lliure des de la fi de la II Guerra Mundial, com demostra l'ús de la senyera dels quatre pals de gules amb una trisquela sobre blau com a bandera nacional. A Sardenya, el català fou alguna més que una llengua àulica, fou la llengua nacional, de l'estat, del Regne de Sardenya, i, en conseqüència, tingué una vida llarga, llarga i plena, que encara no s'ha acabat (vet ací l'Alguer).

Hi ha una història de la llengua catalana a Sardenya, dels catalans a Sardenya, que és important no oblidar ni desdenyar per la cosmovisió mesetària del món imposada des de la riba del Manzanares, ni arraconar en cenacles erudits i acadèmics. La nació dels catalans, des dels seus inicis, ha estat i és vitalment mediterrània, la Mediterrània la forjà i la Mediterrània l'engrandí, i en tot plegat Sardenya fou ?i en cara ho és? un actor essencial.

Els catalans i Sardenya

El litoral peninsular dels Països Catalans, ja en temps andalusins, tingué relació amb Sardenya. L'emir taifa de Dénia, Ab? l-Jayx Muj?hid, després de fer-se amb l'arxipèlag balear en el 1015, intentà conquerir Sardenya, de la qual hi ha qui afirma que era oriünd. L'estol, de cent vint-i-cinc navilis i dirigit per l'alirall Ab? Khar?b, partí de Mad?na Mallorca a l'estiu d'aquell any. Contra aquella armada, el papa Benet VIII organitzà una altra de pisans i genovesos, que, finalment, aconseguí rebutjar l'emir denier, que un any més tard se'n tornà a Mallorca vençut i decebut. Precisament, com els catalans farien segles després, els andalusins fortificaren Càller (bé, allò que hi havia abans de Caller), però fou debades. L'aventura de Muj?hid, sobirà denier i mallorquí, no anà a més, però no deixa de ser un precedent de l'interès dels habitants del litoral oriental ibèric per les terres d'ultramar més enllà de Maó.

Catalunya, la del bell catalanesc, encara estava a les beceroles nacionals quan el denier Muj?hid escometé Sardenya. En el segle XII, en temps del comte Ramon Berenguer III, atacà la Mallorca encara sarraïna, la conquerí (1114) i la deseparà. No és fins al 1229 quan el seu rebesnét Jaume I conquerí Mallorca i obrí el camí de la Mediterrània a l'expansió catalana. Si Jaume I, el pare, conquerí Mallorca, el seu germà, Alfons II el Liberal, acabà amb la Menorca àrab, ell, el rei Pere dit «el Gran» portà el penó d'or i gules a Sicília. Catalunya s'anava fent gran, eixamplant-se, per via mediterrània. El tractat d'Anagi, certament, fou una trapa en el camí, però que superà amb nota. Gràcies a això li arrencà el sud valencià als castellans i els catalans, reconeguda la independència «catalana» de l'illa (pau de Caltabellotta, 31 d'agost de 1302), acabaren expandint-se per Grècia i convertint Atenes (Cetines en català) en una

Jaume II renuncià a Sicília, almenys d'antuvi, i a canvi el papa Bonifaci VIII li oferí convertir les illes de Còrsega i Sardenya en un regne català. El 4 d'abril de 1297, per butlla papal, s'instaurà aquell Regne, un reialme, però, que ?val a dir-ho? s'havia de conquerir. Còrsega i el nord de Sardenya estaven dominades per la República de Gènova i l'altra meitat de Sardenya, el sud, estava en mans pisanes. El papa, doncs, únicament li concedí una mena de licència invadendi, és a dir, si vas allà i foragites genovesos i pisans ?ah! I ho pagues dels teus diners? jo no diré res. Jaume II s'ho prengué amb tranquil·litat.

No fou fins al 1323 que organitzà una armada, a qui posà de capità el seu fill, el futur Alfons III el Benigne, i d'almirall Francesc Carròs (valencià, senyor de Rebollet), que els catalans posaren els seus peus a Sardenya. El 19 de juny de 1324, amb la presa de Càller als pisans, finalitzà la primera expedició, la de conquesta, a Sardenya. Càller, en concret el seu raval de Bonaire on residiria el governador general del Regne, es convertí en una ciutat catalana, per l'afluència de gent de tots els Països Catalans a la ciutat. Anys més tard, en 1353, una altra expedició, comandada per Bernat de Cabrera, derrotà la flota genovesa enfront a les costes de l'Alguer i prengué la ciutat.

El 19 de juny de 1324, amb la presa de Càller als pisans, finalitzà la primera expedició, la de conquesta, a Sardenya. Càller, en concret el seu raval de Bonaire on residiria el governador general del Regne, es convertí en una ciutat catalana, per l'afluència de gent de tots els Països Catalans a la ciutat. L'escut de la ciutat adoptà els quatre pals de gules en or.

L'Alguer, encara sarda, es rebel·là contra el governador català de la ciutat, Gisbert de Castellet. Per a reprimir aquesta rebel·lió, el rei en persona, Pere III el Cerimoniós, encapçalà una altra expedició, que sortí de Roses el 15 de juny de 1354. El 22 arribà a l'Alguer i després d'un setge de cinc mesos, que acabà el 16 de novembre, la ciutat capitulà i els seus habitants foren foragitats, substituïts per catalans. Vet ací l'origen de l'Alguer catalanòfon que encara perdura. L'Alguer i Càller, organitzat seguint el model de Barcelona, foren els punts de connexió, comercials i culturals, de Sardenya amb els Països Catalans, i centres actius de propagació de la catalanitat per tota l'illa.

La llengua catalana a Sardenya

A diferència de Sicília, Sardenya era un reialme nou, erigit per decisió papal i que mai abans no havia existit com a tal. Còrsega, en canvi, mai no arribà a ser conquerida ni annexionada al regne al qual també donava nom, tot i que s'intentà, com en l'expedició de 1420-1421, en la qual participà la flor i nata de la literatura catalana del moment (Jordi de Sant Jordi, Ausiàs March, Manuel Dies...). A Sardenya s'importà el model institucional de la Corona catalanoaragonesa i la llengua catalana es converteix en oficial del Regne, en la llengua de l'administració i la necessària per a prosperar en la burocràcia governativa. D'ací la frase abans referida en campidanès no scidi su catalanu. Avui dia, en què el català subsisteix precàriament davant la imposició del castellà i el francès (i l'italià a l'Alguer), costa de creure que en el passat gaudeix de tal preponderància. Era, és clar, llengua d'estat i tenia un estat al darrere que l'impulsava.

El català substitueix el toscà dels antics dominadors pisans, com a Càller, i conviu amb el sard a les regions on la llengua autòctona de l'illa ha mantingut els usos escrits, com a la regió d'Arborea o a Terranova (o Òlbia). En 1565, ja en època dels Habsburg hispànics, Felip II (seria el I de Catalunya-Aragó), ordenà la traducció al català dels estatuts de les ciutats de Sàsser, Bosa i Iglésies (Igrèsias en sard). La dada és important, puix que revela que des de la Corona resident a Madrid no hi havia, a priori, un desig de castellanització de l'administració, que sí afectava als gustos literaris i, altrament, confirma el desig d'homogeneïtzació de les ciutats sardes a la tradició catalana. En definitiva, per a la Corona dels Habsburg, Sardenya era un regne català, institucionalment català i socialment català i sard, i així continuà sent-ho fins que l'illa fou separada dels Països Catalans pel tracta d'Utrecht (1713).

El sard mai no s'oblidà, que continuà ben viu a Sardenya. Ara bé, la dualitat lingüística de l'illa era ben visible per a autòctons i forans. L'humanista callerès Segimon Arquer escrigué a la seva Sardinia brevis historia et descriptio, inclosa a la Cosmographia de Sebastian Münster (1544): «Sunt autem duae praecipuae in ea insula linguae, una qua utuntur in civitatibus, et altera qua extra civitates. Oppidani loquuntur fere lingua hispanica, Tarraconensi seu catalana, quan didicerunt ab hispanis, qui plerumque magistratum in eisdem gerunt civitatibus; alii vero genuinam retinent Sardorum linguam (Ara hi ha dues llengües principals en aquesta illa, una utilitzada a les ciutats i una altra fora de les ciutats.

El català era la llengua oficial del Regne de Sardenya. La documentació conservada als arxius sards demostra la vitalitat del català a Sardenya encara durant els segles XVII i XVIII, com a llengua administrativa i com a llengua

d'interrelació escrita. A la imatge, portada dels "Capítols de Cort del stament militar de Sardenya" (Càller, 1590).

La gent de les ciutats parla habitualment la llengua hispànica de la Tarraconense o catalana, que aprengueren dels hispànics, els quals ocupen les magistratures d'aquelles ciutats; uns altres, però, conserven la llengua genuïna dels sards). En 1561, el jesuïta portuguès Francisco António informa als seus superiors de l'orde que «nelle città di Cagliari e di Alghero la lingua ordinària è il catalano, sebbene vi sia molta gente che usa anche il sardo». El català, doncs, era la llengua de les ciutats sardes, estès també a Iglésies, Oristany i Sàsser, en contraposició a un camp, a una ruralia, que no scidi su catalanu.

La documentació conservada als arxius sards demostra la vitalitat del català a Sardenya encara durant els segles XVII i XVIII, com a llengua administrativa i com a llengua d'interrelació escrita. Les cartes era normal, no gens estrany, que es redactessin en català, fins i tot entre individus sardoparlants, i la documentació notarial era generada en català. Els testaments, escrits en català, eren llegits en sard si el testador no scidi su catalanu i com això hi ha multitud d'exemples més de la vida administrativa quotidiana que ara seria llarg de ressenyar aquí.

El català, des de l'arribada de l'exèrcit de Jaume II a l'illa, actuà com a llengua colonitzadora, a l'igual que ho havia fet a Mallorca i València, relegant la llengua autòctona (àrab a Mallorca i València, sard a Sardenya) a la condició de minoritzada, com l'anglonormand a l'anglès a l'Anglaterra normanda. No faig la comparació debades. L'auge i el declivi de les llengües, en definitiva, respon a l'auge i el declivi econòmic i militar de les comunitats que les parlen, a l'Anglaterra normanda i a la Sardenya catalana. Sardenya mai no oblidà la seva llengua autòctona, diguem-ne genuïna de l'illa, com Anglaterra tampoc perdé el seu anglosaxó, l'anglès, encara que, des de temps immemorials, Sardenya fou sacsejada lingüísticament pels pobles extrainsulars que s'hi establiren.

El mapa lingüístic actual de la Sardenya encara revela, malgrat ara la presència de l'italià dominador i alienador, les vicissituds historicolingüístiques de l'illa, amb la presència de tres grans dialectes sards (campidanès al sud, i logudorès i nuorès més al nord), mentre que l'extrem septentrional és de parla corsa, és a dir, de parla toscana dialectal portada pels dominadors pisans, i a l'Alguer encara perdura el català i a les illes de Sant Pere i Sant Antíoc, a l'extrem sud-occidental, encara roman la llengua de Gènova, el lligur.

El mapa lingüístic actual de Sardenya encara revela, malgrat ara la presència de l'italià dominador i alienador, les vicissituds historicolingüístiques de l'illa, amb la presència de tres grans dialectes sards (campidanès al sud, i logudorès i nuorès més al nord), mentre que l'extrem septentrional és de parla corsa, és a dir, de parla toscana dialectal portada pels dominadors pisans, i a l'Alguer encara perdura el català i a les illes de Sant Pere i Sant Antíoc, a l'extrem sud-occidental, encara roman la llengua de Gènova, el lligur. Sobre aquest mosaic lingüístic s'ha imposat l'italià, la llengua uniformitzadora nascuda amb l'estat de l'anomenat Rissorgimento i construïda artificiosament sobre la parla florentina amb la pretensió de convertir Itàlia en un estat-nació de model francès i esborrar la resta de llengües itàliques del regne d'Itàlia naixent, avui dia la República italiana.

L'ocàs del català a Sardenya

El català, producte de l'entronització d'una dinastia que elegí Castella com a pàtria i el castellà com a llengua, decaigué en la república de les lletres. L'anomenada ?o mal anomenada? «Decadència». La literatura catalana, que també tingué els seus fruits a Sardenya, col·lapsà i el castellà es convertí en llengua de cultura de les elits. A Sardenya ?com a la resta dels Països Catalans? el procés de castellanització afectà a bona part de l'escassa producció literària, però no esborrà l'ús del català a nivell institucional (les actes de Cort continuaren redactant-se en català), en el món del treball i en la vida quotidiana. Precisament, com a Catalunya, foren els jesuïtes els qui introduïren el castellà en la predicació i en l'ensenyament. En 1567 el general de la Companyia de Jesús ordenà l'ús del castellà en la predicació. I qui era aquest general? Oh, sorpresa! Francesc de Borja, el duc de Gandia, elevat a la santedat en 1671 per Climent X.

Els jesuïtes publicaren manuals de confessió en castellà i aquesta també fou la llengua emprada a les universitats, la de Càller i la de Sàsser. Els jesuïtes, en definitiva, foren agents actius en la castellanització (espanyolització) de Sardenya. El castellà, com a altres llocs de la catalanitat lingüística, s'imposà com a llengua de cultura, encara que els inicis d'aquesta introducció hi ha qui els troba ja a la segona meitat del segle XV amb l'aparició de la Memoria de las cosas que han aconçegido en algunas partes del reino de Cerdeña.

Al segle XVI, l'alguerès Antoni de Lofrasso, tot i que també escrigué en català i sard, és reconegut sobretot ?fins i tot per Cervantes? com a escriptor en castellà. Alhora també s'introdueix el toscà (l'italià), la llengua de cultura itàlica al nord de l'illa i hi ha sards de llengua sarda que el trien com a vehicle d'expressió poètica, com és el cas de Pietro Delitala, natural de Bosa, que publica les Rime diverse (Càller, 1596) i justifica la tria lingüística de la manera següent: «che più obbligato era scrivere in lingua sarda come materna, o spagnola come più usata, et ricevuta in questa nostra Isola, che in toscana, lingua veramente molto aliena de noi». Fixeu-vos, home de llengua sarda, indica la «llengua espanyola» com a més usada, però prefereix la toscana, totalment aliena a ell però ja aleshores força utilitzada ?la llengua italiana per antonomàsia? arreu de la península Itàlica.

Català i sard continuaren tenint presència a la literatura popular, sobretot en hagiografies i els goigs, en sard goccus, però a partir del segle XVII també trobem gozos en castellà, producte d'una Església que, com en altres llocs dels Països Catalans, especialment al País Valencià, apostà obsessivament per la castellanització. Això explica que el teatre religiós produït a Sardenya adopti sense embuts el castellà, com fa el callerès Joan Francesc Carmona a Passión de Christo nuestro Segnor, representada a l'església de Sant Sadurní de Càller el Dijous Sant de 1629. D'aquest autor és també un diàleg còmic teatral, també en castellà, entre un pagès i un home de ciutat titulat Alabanças de San George, en què ?atenció? al pagès el fa parlar en sard campidanès i al ciutadà en castellà.

A Càller i l'Alguer, les dues ciutats verament catalanes de l'illa, el castellà penetrà amb força entre la classe lletraferida en aquells anys de «Decadència», de submissió cultural als gustos de la Meseta hispànica. De l'Alguer era el militar i escriptor Antoni de Lofrasso, autor de la novel·la pastoral Los diez libros de Fortuna de amor (Barcelona, 1573) citada al Quixot de Cervantes (capítol 6). Lofrasso hi inclou dues composicions en sard quan «los cavalleros, curiosos de entender unos metros en la natural lengua del pastor, rogaron a la señora doña Mencía le mandasse cantar sola una otava rima en lengua montañesa sardesca, por ser el natural de la provincia y reyno de la isla de Cerdeña y para ver la diferencia del canto y lengua castellana a la sarda».

Lofrasso no oblida el català, la llengua urbana, particularment a l'Alguer, de Sardenya i també inclou dos poemes en aquesta llengua. Un d'aquest s'inicia així: «Què faré en tal extrem, / que mon mal me desatina, / coneixent en mi que crem, / i mai ningú m'encamina». Les dues composicions catalanes de Lofrasso incloses a Los diez libros de Fortuna de amor són una mostra paupèrrima ?poc més n'hi havia? d'allò que, en paraules de Joan Fuster, era una «literatura agenollada davant el castellà i els seus models, i trista» («Per una cultura catalana majoritària», 1990).

La fi del Regne català

El català s'esllanguí a la Sardenya dels Habsburg, però no desaparegué. Sardenya ?la seva noblesa? es dividí en faccions quan esclatà la Guerra de Successió. Com el Principat acollí primerament el Borbó (Felip «IV» segons la numeració catalana), però una flota angloneerlandesa sortida de Barcelona establí el govern de Carles III, el rei dels catalans, en agost de 1708. Hi ha qui, com als Països Catalans, milità en el bàndol botifler, com és el callerès Vicent Bacallar i Sanna, d'origen familiar valencià, i que acabà exiliat a Madrid, lluny de la seva terra. Ell és, precisament, l'autor d'una de les obres que narren les vicissituds d'aquella guerra de Borbons contra Habsburgs, els Comentarios de la guerra de España e historia de su rey Phelipe V el Animoso, desde el principio de su reynado hasta la Paz General del año 1725 (Gènova, 1725).

Sigui com vulgui, aquella Sardenya impulsada per la decisió del papa Bonifaci VIII i l'energia de Jaume II i els seus successors s'escindí definitivament de la Corona de catalans i aragonesos quan la pau d'Utrecht l'agregà a l'imperi austríac. L'ambició de Felip V de recuperar Sardenya i Sicília tingué com a conseqüència l'esclat de la guerra de la Quàdruple Aliança (1718-1720), finalitzada amb un nou tractat que lliurà Sardenya al duc Víctor Amadeu II de Savoia, des d'aleshores rei de Sardenya, origen de l'estat italià. A Càller de mica en mica el català anant desapareixent dels seus carrers, però encara es parlava a mitjan segle XIX. A l'Alguer el català tingué més sort i, malgrat la piconadora italianitzant, encara avui dia subsisteix i recorda, amb orgull, aquella Sardenya del passat que lluïa els quatre pals de gules en or.

David Garrido

Podeu llegir l'article original a través del següent enllaç:

https://www.eltemps.cat/article/25501/el-catala-llengua-de-sardenya?id_butlleti_enviar=316&utm_source=butlleti_article&utm_medium=butlleti&utm_campaign=el-catala-llengua-de-sardenya